

ข้อมูลพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ในการตั้งข้อกำหนด เชื้อจุลินทรีย์ที่ทำให้เกิดโรคในอาหาร A Scientific Basis for Regulations on Pathogenic Microorganisms in Foods

สิริพร สอนเสาวภาคย์

สถาบันค้นคว้าและพัฒนาผลิตภัณฑ์อาหาร มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

กฎหมายอาหารโดยทั่วไปมักจะกำหนดให้อาหารต้องปราศจากเชื้อจุลินทรีย์ที่ทำให้เกิดโรค แต่ในความเป็นจริงแล้วการกำหนดให้ไม่พบเชื้อจุลินทรีย์ที่ทำให้เกิดโรคในอาหารหรือที่เรียกว่า “zero tolerance” ในทางปฏิบัติแล้วเป็นไปได้ยากที่จะกำจัดเชื้อเหล่านี้ให้หมดไป ดังนั้นจึงควรนำข้อกำหนดเหล่านี้มาพิจารณาใหม่ โดยนำข้อมูลพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์มาประกอบ ซึ่งข้อกำหนดใหม่นี้จะมีความสำคัญต่อการค้าระหว่างประเทศ ทำให้การกีดกันทางการค้าหมดไปตลอดจนในด้านความปลอดภัยของอาหารซึ่งปัจจุบันนี้กฎหมายอาหารของประเทศแถบยุโรปตลอดจนคณะกรรมการอาหาร (Codex Alimentarius Commission) ได้ยินยอมให้มีเชื้อจุลินทรีย์ที่ทำให้เกิดโรคได้ แต่จะต้องมีปริมาณตลอดจนชนิดของจุลินทรีย์ที่ไม่เป็นอันตรายต่อผู้บริโภค

การตั้งข้อกำหนดความเสี่ยงทางจุลินทรีย์ (The challenge of microbiological risk -assessment)

Table 1. Factors that complicate microbiological risk assessment.

Changes in numbers of microorganisms during storage, handling, and preparation for consumption, including effects of cooking
Heterogeneous distribution of microorganisms within a food
Role of the consumer
Person- to- person transmission
Ability of a single agent to cause a wide variety of disease syndromes
Principle concerns are short- term rather than long- term effects
Host effects
Food vehicle effects

From : Paulus M. Verschuren, 1995.

จาก Table 1. จะเห็นได้ว่าการตั้งข้อกำหนดปริมาณของสารเคมีที่เป็นอันตรายในอาหารจะเป็นเรื่องง่าย ไม่มี ความซับซ้อนเหมือนการตั้งข้อกำหนดปริมาณที่อาจเป็นอันตรายของเชื้อจุลินทรีย์ที่ทำให้เกิดโรคในอาหาร ยกตัวอย่างเช่น ความเข้มข้นตลอดจนปริมาณของสารเคมีที่ปนเปื้อนในอาหาร จะไม่เพิ่มหรือลดลงในช่วงระหว่างเก็บรักษา ขนส่ง จัดจำหน่าย จนกระทั่งถึงมือผู้บริโภค ซึ่งตรงกันข้ามกับจุลินทรีย์จะมีการเปลี่ยนแปลงจำนวนอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นจำนวนจุลินทรีย์ในอาหาร ณ จุดที่ซื้อมักจะอาจไม่มีความสัมพันธ์เลยกับจำนวนจุลินทรีย์ในอาหารที่พร้อมจะบริโภค ลักษณะการปรุงอาหาร เช่น ปรุงไม่สุก การปนเปื้อนในระหว่างการปรุงตลอดจนการเก็บรักษาอาหารที่ปรุงแล้วไว้ในที่อุณหภูมิไม่เหมาะสมก็มีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงจำนวนของจุลินทรีย์ในขณะที่สารเคมีอันตรายบางตัวเท่านั้นที่จะถูกทำลาย โดยการหุงต้ม และโดยทั่วไปแล้วความปลอดภัยของสารเคมีในอาหารไม่ได้ขึ้นอยู่กับปริมาณการปรุงอาหารที่ถูกวิธี นอกจากนี้การกระจายตัวของ

เชื้อในอาหารก็ไม่มีรสขมหรือเปรี้ยว อาจตรวจพบจุลินทรีย์มากในจุดใดจุดหนึ่งของอาหารซึ่งจะแตกต่างจากสารเคมีอันตรายในอาหารที่จะมีการกระจายตัวอย่างสม่ำเสมอ

บทบาทของผู้บริโภคเองก็มีความสำคัญในการทำให้เกิดความปลอดภัยในอาหารการปนเปื้อนของสารเคมีในอาหารส่วนใหญ่ จุดวิกฤติ (critical control points) จะอยู่ที่แหล่งผลิตในฟาร์ม (farm) หรือในโรงงานผลิต (processing plant) แต่อันตรายจากจุลินทรีย์ที่ทำให้เกิดโรคในอาหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาหารประเภทที่ได้จากสัตว์หรือผลิตภัณฑ์ของสัตว์ เช่น เนื้อ ไข่ หรืออาหารทะเล การปรุงอาหารที่บ้านจะเป็นจุดวิกฤติแทน ดังนั้นการให้การศึกษาและความรู้แก่ผู้บริโภคในการเก็บรักษา การปรุงอาหาร ย่อมก่อให้เกิดสุขลักษณะที่ดีในการปรุงอาหาร ความปลอดภัยในการบริโภคอาหารก็จะเกิดขึ้น

เชื้อจุลินทรีย์ที่ทำให้เกิดโรคในอาหาร สามารถติดต่อกันได้ระหว่างบุคคลต่อบุคคล ในขณะที่อันตรายของสารเคมีในอาหารไม่สามารถติดต่อกันได้ ดังนั้นบุคคลที่ติดเชื้ออาจทำให้เกิดการระบาดของโรคได้ในชุมชน เช่น ผู้ปรุงอาหาร หรือพนักงานเสิร์ฟอาหารในภัตตาคาร

นอกจากนี้ความซับซ้อนทางจุลินทรีย์ก็มีอีกมากมายเช่น เชื้อชนิดเดียวกันทำให้เกิดโรคและอาการต่างกัน เช่น เชื้อ *Escherichia coli* 0157 สามารถทำให้เกิดโรตั้งแต่ท้องเดินจนกระทั่งถ่ายเป็นเลือด เลือดออกในกระเพาะปัสสาวะ จนถึงไตวาย ในขณะที่อันตรายจากสารเคมีส่วนใหญ่ต้องใช้ระยะเวลาอันเหมาะสม จึงจะมีการแสดงอาการของอาการ เช่น การสะสมของสารอพาโทกซินจนกระทั่งทำให้เกิดมะเร็งในตับอาจใช้เวลาหลายปี ในขณะที่อันตรายจากจุลินทรีย์ที่ทำให้เกิดโรคในอาหารจะเกิดอย่างรวดเร็ว เช่น ถ้าเรารับประทานอาหารที่ปนเปื้อนด้วยเชื้อ *Salmonella* ในปริมาณสูง ระยะเวลาที่ตัวของโรคอาจเพียง 12-36 ชั่วโมง ผู้ป่วยก็จะแสดงอาการของโรค เช่น ท้องเสีย อาเจียน เป็นต้น

ปัจจัยเกี่ยวกับตัวบุคคล (Host factors)

ปัจจัยเกี่ยวกับตัวบุคคลเองก็มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดความรุนแรงของโรค ดังแสดงใน Table 2. เช่น อายุ สภาวะของโภชนาการ การติดเชื้ออยู่ก่อนแล้ว ระบบภูมิคุ้มกันบกพร่อง ความเครียด เหล่านี้ล้วนมีผลต่อการติดเชื้อได้ง่าย เช่น เชื้อ *E. coli* 0157 จะเกิดความรุนแรงจนกระทั่งถึงแก่ชีวิตได้ง่ายในเด็กและคนชรา ในขณะที่คนหนุ่มสาวอาจมีอาการเพียงท้องเดินเล็กน้อย หรือไม่แสดงอาการเลยก็ได้ หรือโรคที่เรียก “infant botulism” ก็เกิดเฉพาะในเด็กเท่านั้น โดยการรับประทานอาหารที่ปนเปื้อนด้วยเซลล์ของ *Clostridium botulinum* ในขณะที่พิษ (toxin) ของเชื้อนี้ทำให้เกิดโรคในบุคคลทุกวัย เชื้อ *Listeria monocytogenes* ทำให้เกิดโรคได้ง่ายในเด็ก สตรีมีครรภ์ ตลอดจนผู้มีระบบภูมิคุ้มกันบกพร่องทำให้เสียชีวิตหรือแท้งได้ ความสัมพันธ์ระหว่างโรค Listeriosis กับการทำให้สตรีมีครรภ์แท้งบุตร ดูจะเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดในการแสดงปัจจัยของตัวบุคคลที่มีต่อเชื้อจุลินทรีย์ที่ทำให้เกิดโรคในอาหาร

Table 2. Host factors that influence susceptibility to microbiological food-borne disease

Age
Pregnancy
Nutritional status (including alcohol intake, intake of colostrum in newborns)
Concurrent or recent infections
Immunological status
Physiological factors (e.g., gastric acidity, gastric emptying, gut flora)
Use of medication
Stress

From: Paulus M. Verschuren, 1995.

ปัจจัยเกี่ยวกับตัวบุคคลทำให้ความต้านทานของโรคในแต่ละพื้นที่แตกต่างกัน เช่นคนยุโรปที่มีโภชนาการดี ย่อมมีความต้านทานต่อโรคดีกว่าคนในประเทศด้อยพัฒนาที่ขาดอาหารเป็นต้น แต่ก็มีส่วนที่ตรงกันข้ามกัน เช่น คนในประเทศด้อยพัฒนาอาจมีความต้านทานในเชื้อ *Campylobacter* หรือ enterotoxigenic *E. coli* มากกว่าคนยุโรป เนื่องจากบุคคลเหล่านี้อาจได้รับเชื้อเหล่านี้ตั้งแต่เด็กที่ละน้อยจนกระทั่งสามารถสร้างภูมิต้านทานขึ้นได้

อิทธิพลของอาหารที่เป็นพาหะ (Effects of the food vehicle)

ตัวอาหารที่เป็นพาหะทำให้เกิดโรคมักมีบทบาทสำคัญที่จะต้องคำนึงถึง (Table 3) เช่น ปริมาณไขมัน วัตถุกันเสีย ความเป็นกรด เชื้อจุลินทรีย์ที่มีทั่วไปในอาหาร ระยะเวลาที่อาหารอยู่ในกระเพาะ และอุณหภูมิที่ใช้ในการเก็บรักษาอาหาร เป็นต้น ตัวอย่างเช่น อาหารที่มีไขมันมากจะช่วยคุ้มครองเชื้อ *Salmonella* ที่ปนเปื้อนในอาหารให้สามารถอยู่รอดจนกระทั่งอาหารเดินทางลงสู่กระเพาะ การเก็บรักษาอาหารในตู้เย็นช่วยป้องกันและยับยั้งการเจริญเติบโตของเชื้อจุลินทรีย์ที่ทำให้เกิดโรคบางชนิด เช่น *Campylobacter* แต่ในทางตรงกันข้าม เชื้อ *Yersinia* หรือ *Listeria* สามารถเจริญเติบโตได้ในอุณหภูมิตู้เย็น นอกจากนี้ความแตกต่างของเผ่าพันธุ์มนุษย์ในการเลือกรับประทานอาหารหรือลักษณะการเตรียมอาหารปรุงสุกอาหารที่แตกต่างกัน ก็ทำให้ความเสี่ยงทางด้านจุลินทรีย์แตกต่างกันด้วย

Table 3. Factors in foods which may influence minimal infective dose

Fat content
Iron content
Stresses (e.g., heat, acidity, cold)
Background flora
Preservatives
Physical state (i.e. liquid vs. solid)
Circumstances of ingestion
Buffering
Storage history and storage temperature

From : Paulus M.Verschuren, 1995.

การกำหนดค่าน้อยที่สุดของจุลินทรีย์ที่จะทำให้เกิดโรค (The concept of minimal infective dose)

Minimal Infective Dose , MID คือปริมาณจุลินทรีย์ที่น้อยที่สุดที่สามารถทำให้เกิดโรคได้ ซึ่งดูเหมือนว่าจะกำหนดได้ง่าย แต่โดยความเป็นจริงแล้วเป็นเรื่องที่ทำได้ยากเนื่องจากปัจจัยของตัวบุคคล (host factors) และอาหารที่เป็นพาหะ (food vehicle) ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้น และในขณะเดียวกัน ความแตกต่างของสายพันธุ์จุลินทรีย์ (strain) ก็ทำให้ค่า MID ต่างกัน ดังนั้น จึงอาจมีความจำเป็นในการที่จะกำหนดค่า MID แยกกันระหว่างประชาชนในแต่ละกลุ่ม เช่น สตรีมีครรภ์ แยกจากคนปกติ หรือ อาหารที่เป็นพาหะในแต่ละประเภท เช่น เนยแข็ง ซึ่งเสี่ยงกับการปนเปื้อนด้วย *L. monocytogenes* หรือ เนื้อบดในแฮมเบอร์เกอร์ ถ้าปรุงไม่สุกก็อาจปนเปื้อนด้วย *E. coli* 0157 ได้ การที่เราจะกำหนดค่า MID ได้จะต้องมีข้อมูลเพียงพอ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ได้มาจากการศึกษาระบาดวิทยา การทดสอบในอาสาสมัครหรือสัตว์ทดลอง ตลอดจนงานวิจัยเกี่ยวกับเชื้อจุลินทรีย์ที่เป็นสาเหตุของโรค

บทบาทของสัตว์ทดลอง (The role of animal models)

ข้อมูลเกี่ยวกับอันตรายของสารเคมีในอาหารส่วนใหญ่ได้มาจากการศึกษาในสัตว์ทดลอง แต่ตรงกันข้ามการใช้สัตว์ทดลอง ในการกำหนดค่าความเสี่ยงทางจุลินทรีย์ ค่อนข้างจะจำกัด เนื่องจากในมนุษย์เอง ก็มีความแตกต่างในแต่ละตัวบุคคลในด้านความต้านทานต่อเชื้อโรค ดังนั้น ในสัตว์ทดลองก็ย่อมแตกต่างจากมนุษย์มากขึ้น นอกจากนี้ การศึกษาใน

สัตว์ทดลองจะใช้วิธี tube-feeding โดยใช้เชื้อบริสุทธิ์ (pure culture) ซึ่งจะแตกต่างจากการที่มนุษย์บริโภคอาหารที่เป็นพาหะเข้าไป ดังนั้นนักวิทยาศาสตร์จะใช้ข้อมูลจากการศึกษาในสัตว์ทดลองต่อเมื่อไม่สามารถได้ข้อมูลมาจากทางอื่นแล้ว

การศึกษาในอาสาสมัคร (Human volunteer studies)

การทดสอบค่า MID ในอาสาสมัครก็มีข้อควรคำนึงถึง นั่นก็คือ ความปลอดภัย ดังนั้นโดยทั่วไปแล้วการทดสอบในอาสาสมัครจะทำการทดลองกับกลุ่มคนที่มีสุขภาพแข็งแรง อยู่ในวัยหนุ่มสาวและส่วนใหญ่จะเป็นผู้ชาย ซึ่งบุคคลเหล่านี้ไม่ได้อยู่ในกลุ่มบุคคลที่จะติดเชื้อได้ง่าย ดังนั้นค่า MID ของอาสาสมัครอาจจะสูงกว่าค่า MID ที่ได้จาก เด็ก คนชรา หรือบุคคลที่มีภูมิคุ้มกันต่ำ

นอกจากนี้ในอาสาสมัครเองก็จะมีอิทธิพลของอาหารที่เป็นพาหะ และความต้านทานต่อสายพันธุ์จุลินทรีย์ที่แตกต่างกัน ตัวอย่างเช่นการศึกษาเชื้อ Salmonella ในอาสาสมัคร พบว่าต้องรับประทานอาหารที่ปนเปื้อนด้วยเชื้อนี้ถึง 10^6 เซลล์

จึงจะทำให้เกิดโรคได้ แต่จากการศึกษาระหว่างที่มีการระบาดของเชื้อนี้พบว่าการรับประทานเชื้อนี้เข้าไปเพียง $10-10^2$ เซลล์ก็ทำให้เกิดโรคได้

การศึกษาระบาดวิทยา (Epidemiological studies)

การศึกษาทางระบาดวิทยา เป็นการศึกษาถึงสาเหตุและการกระจายของเชื้อในกลุ่มประชากร ซึ่งจะให้เกิดความเข้าใจถึงสาเหตุของการระบาดของเชื้อจุลินทรีย์ที่ทำให้เกิดโรคในอาหารและวิธีป้องกัน ตัวอย่างเช่นในปี 1992 มีการศึกษาระบาดวิทยาในประเทศฝรั่งเศส ซึ่งทำให้ทราบถึงการระบาดของโรค Listeriosis ว่าเกิดจากการบริโภคลิ้นสุกร (pork tongue) หรือ ในปี 1993 มีการระบาดของ *E. coli* O157 ซึ่งจากการศึกษาพบว่าเกิดจากการบริโภคเนื้อบดที่ปรุงไม่สุก และมีการเรียกคืนเนื้อบดที่ปนเปื้อนด้วยเชื้อ *E. coli* O157 กลับมายังบริษัทใหญ่ ทำให้การระบาดของเชื่อนี้ยุติลง ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการศึกษาระบาดวิทยามีประโยชน์ต่อการป้องกันการระบาดของเชื้อ และข้อดีจากการศึกษาระบาดวิทยาคือ กลุ่มที่เราศึกษาจะมีบุคคลทุกประเภท ทุกวัย ไม่เหมือนกับการศึกษาในอาสาสมัคร นอกจากนี้อาหารที่เป็นพาหะก็จะเป็นอาหารจริงๆที่เราบริโภคไม่ใช่ เชื้อบริสุทธิ์ของจุลินทรีย์

ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาระบาดวิทยาจะมีประโยชน์ยิ่งขึ้นในการกำหนดความเสี่ยงทางจุลินทรีย์ก็ต่อเมื่อมีการสำรวจ ศึกษาทันทีที่มีการระบาดเกิดขึ้น อาหารที่สงสัยว่าจะเป็นพาหะจะต้องได้รับการตรวจสอบทันที เพื่อจะได้ทราบปริมาณของเชื้อที่รับประทานเข้าไป และอาจจะต้องตรวจสอบกลับไปถึงวัตถุดิบที่ใช้ในการผลิตอาหารนั้น

งานวิจัยที่เร่งด่วน (Priorities for future research)

จากข้อมูลต่างๆที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้เห็นได้ว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่นักวิทยาศาสตร์จะต้องแสวงหาข้อมูลพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ในการตั้งข้อกำหนดเชื้อจุลินทรีย์ที่ทำให้เกิดโรคในอาหาร ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในด้านความปลอดภัยของอาหาร และเพื่อประโยชน์ทางการค้าระหว่างประเทศต่อไป ในด้านของงานวิจัยควรเน้นวิจัยเกี่ยวกับเชื้อจุลินทรีย์ที่เป็นสาเหตุของโรค อาหารที่เป็นพาหะของโรค ตลอดจนเชื้อจุลินทรีย์ชนิดใหม่ๆที่ทำให้เกิดโรคในอาหาร ซึ่งข้อมูลที่ได้เหล่านี้จะเป็นประโยชน์ในการกำหนดมาตรฐานอาหารในอนาคต เพื่อความปลอดภัยของผู้บริโภคตลอดจนลดการกีดกันทางการค้าให้หมดไป

บรรณานุกรม

- Mossell, D.A.A., and Struyk, C.B. 1993. Workshop on risk assessment of human exposure to pathogenic microorganisms. *Int. J. Food Microbiol.* 18:239-244.
- Verschuren, P.M.1995. A scientific basis for regulations on pathogenic microorganisms in foods. *Dairy, Food and Environ. Sani.* 15:301-308.